

М. І. ІЛЛЯШЕВ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ЗА ДІЇ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ

Наведено результати дослідження ефективності різноманітного методологічного інструментарію для комплексного аналізу питання цивільно-правової відповідальності держави за дії державних органів. Автор виокремив низку методів наукового пізнання та методологічних підходів, які сприятимуть формуванню вектора дослідження вказаної проблематики та досягненню якісних наукових результатів. Наголошується на ключовій ролі методологічного плюралізму, який уможливорює багатоаспектне вивчення інституту цивільно-правової відповідальності держави як у межах окремих національних правових систем, так і у міжнародному праві. Автор доводить, що якісне комбінування загальнонаукових та приватно-правових методів дозволить досліднику отримати кращий результат та ефективно використати наукові ресурси.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність держави, метод наукового дослідження, методологічний плюралізм, філософський метод, загальнонаукові методи, спеціально-правові методи.

Ilyashev Mykhailo. Methodological framework for researching the issue of the civil liability of the state for acts of state authorities

This article demonstrates the findings with respect to the effectiveness of various methodological tools which can contribute to a comprehensive analysis of the issue of the civil liability of the State for acts of state authorities. The author identifies a range of scientific research methods and methodological approaches that foster shaping of the guidelines for the research of the issue at stake and yield high-quality and valuable scientific outcomes. The article emphasizes the integral role of a methodological pluralism, which facilitates an in-depth examination of the genesis of the civil liability of the State, both separately within national legal systems and holistically in the international law. Based on the gained results, the author asserts that a qualitative integration

© ІЛЛЯШЕВ Михайло Ігорович – аспірант Науково-дослідницького інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України; ORCID: 0009-0001-7995-8718; e-mail: ilyashev@attorneys.ua

of general scientific and legal methods will enable researchers to attain preferable outcomes and make efficient use of scientific resources.

Key words: *civil liability of the State, scientific method, methodological pluralism, philosophical method, general scientific methods, legal methods.*

У часи стрімкого розвитку науки, зміни соціального контексту та значного технологічного прогресу питання методології залишається актуальним для наукового дослідження з будь-якої проблематики, у тому числі щодо цивільно-правової відповідальності держави за дії її органів. Правильно підібраний методологічний інструментарій дасть можливість зрозуміти наукову проблему в усій її складності та мінливості, слугуватиме своєрідною навігаційною системою для суб'єкта пізнання, яка створює необхідні орієнтири для останнього на шляху вирішення конкретного науково-практичного завдання та ефективного досягнення результату. Зазначене підкреслює неабияку практичну цінність вивчення питання методології, яка є фундаментальною складовою будь-якого наукового дослідження.

Метою цієї статті є визначення переваг та перспектив використання різноманітних методів і підходів наукового пізнання до дослідження цивільно-правової відповідальності держави за дії її органів, а також підбір дієвого методологічного інструментарію, що сприятиме дослідникам у вивченні обраної проблематики.

Осмисленню методологічних засад правничої науки та її складових, зокрема інституту цивільно-правової відповідальності держави, сприяли фундаментальні праці багатьох українських дослідників – П. Рабіновича, М. Кельмана, М. Козюбри, А. Полешка, І. Канзафарової, Є. Харитонова, Н. Оніщенко, Р. Шевчука, В. Нагребельного, В. Погребняка, Х. Юркевича, Є. Мічуріна, Т. Тарахонич та ін. Для комплексного підходу до вибору методів дослідження та підходів, які можуть стати базисом для дослідження обраної проблематики, автор використовував наукові праці зарубіжних дослідників, зокрема Р. Циппеліуса, А. Кауфмана, Р. Дворкіна.

Як і будь-яке багатоаспектне наукове дослідження, вивчення інституту цивільно-правової відповідальності держави за дії її органів вимагає ретельного та комплексного аналізу. На нашу думку, розвиток сучасної юридичної науки, що зумовлений глобалізаційними процесами і формуванням нових правових цінностей,

унеможливиює методологічний монізм та вимагає плюралістичного підходу до методології вивчення правової проблематики [1, с. 151]. Керуючись цим принципом, автор сформував добірку ефективних методів дослідження, які завдяки дієвому симбіозу дадуть змогу досліднику отримати точні й об'єктивні наукові результати.

Незважаючи на певний рівень еволюції та різноманіття підходів до вибору методологічного інструментарію для вивчення правової природи інституту цивільно-правової відповідальності держави, діалектичний метод дослідження не втратив своєї актуальності та значущості, певною мірою завдяки своїй вагомій практичній ефективності.

Як відомо, діалектика є способом розуміння явища чи процесу, за якого дійсність осмислюється як така, що перебуває у взаємозв'язках, взаємозумовленості та постійній зміні. На думку Р.М. Шевчука, діалектика та її категорії є аксіоматичними підвалинами будь-якого справді наукового світогляду та мають слугувати теоретичним фундаментом та понятійним каркасом методологічної свідомості сучасного дослідника, у тому числі дослідника-правознавця [2, с. 219].

Діалектичний метод дозволяє здійснити повноцінний аналіз сучасного стану досліджень проблематики цивільно-правової відповідальності держави, а також розглянути цивільно-правову відповідальність держави як складову юридичної відповідальності, встановити їх взаємозв'язок та відмінності. З огляду на те, що діалектичний метод орієнтується на розуміння процесів розвитку, його використання сприятиме виявленню закономірностей та тенденцій у становленні інституту цивільно-правової відповідальності держави. Також застосування цього методу дослідження дозволить зробити необхідні узагальнення щодо матеріально-правового регулювання відносин цивільно-правової відповідальності держави за дії її органів.

На жаль, діалектика не дає змоги отримати всебічне знання про інститут цивільно-правової відповідальності держави, адже досліджує процеси та поняття з точки зору «прогресивного» підходу, презюмуючи, що все розвивається і змінюється. Однак існують ситуації, коли потрібно оцінити стан явища в той чи інший період. Для таких цілей прикладного значення набуває *метафізичний метод*.

Тривалий час метафізика мала негативну конотацію серед дослідників-правників, адже вважалося, що метафізичні вчення породжували значні спекуляції в науці та були ізольовані від реальних дослідницьких результатів, які можна перевірити на практиці. Однак згодом використання метафізичної методології почали трактувати як філософські передбачення, які через певний час, завдяки прогресу науки та розвитку суспільства, можуть бути розвинуті, конкретизовані та використані певною галуззю знань [3, с. 38].

Зазначені вище властивості метафізичного методу дають змогу критично підійти до визначення понять «державний орган», «суб'єкт владних повноважень», а також зрозуміти правову природу обов'язків, які покладаються на державні органи, і правові наслідки за невиконання або неналежне виконання таких обов'язків. Дослідивши це питання, так би мовити, в ізоляції від інституту цивільно-правової відповідальності держави за дії її органів та побудувавши уявні моделі суспільно-правових відносин, дослідник зможе глибинно проаналізувати, в тому числі, юридичну роль і правовий статус державних органів.

Варто зауважити, що одним з елементів, які властиві метафізиці, є так звана «метафізична віра», або принцип гносеологічного оптимізму. В правознавстві він проявляється як віра в правові та моральні ідеали і засади, справедливість, відповідальність держави за порушення прав та інтересів осіб тощо. Значущість вказаного елемента метафізики має місце і у дослідженні проблематики цивільно-правової відповідальності держави. Так, положення статті 3 Конституції України, яка встановлює принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність [4] є також свого роду ідеалом, морально-правовим орієнтиром, який вже знайшов своє втілення в матеріальному праві, причому на найвищому його рівні – на рівні норм конституційного права, а засоби та способи забезпечення дієвості такого ідеалу, методи його досягнення доведеться проаналізувати дослідникам.

Таким чином, попри критику, якій часто піддається метафізика, автор погоджується з думкою Р.М. Шевчука про те, що допоки правознавство, зокрема, не здатне пояснити феномени суспільства, до яких можна віднести моральні засади принципу відповідальності такого інституту як держава, чітке раціональне пояснення явищ на

метафізичному рівні буде необхідним інструментом для дослідників-правників [3, с. 39].

Методологічний інструментарій наукового дослідження не обмежується виключно методами, а передбачає використання також низки підходів та принципів наукового пізнання. Вважаємо, що вивчення інституту цивільно-правової відповідальності держави буде неефективним без використання прийомів та засобів, власних методологічним підходам.

Безперечно, цілісну картину про предмет дослідження, окрім правових чинників, формують знання про соціальні чинники, які зумовили певний вектор розвитку інституту цивільно-правової відповідальності держави. Адже, крім правової площини, існує інша дійсність, яка охоплює поведінку людини в соціумі та взаємозв'язок із суспільством у цілому. Відтак за допомогою *соціологічного підходу* можна дослідити комплекс проблем, які стосуються розуміння членами суспільства правомірної чи неправомірної поведінки, регулювання поведінки індивіда в суспільних відносинах, умови ефективності чи неефективності правових норм [5, с. 40].

Н.М. Оніщенко зазначає, що завданням соціології права є пояснення й передбачення різних варіантів дії права, його ролі й ефективності, шляхів виникнення та способів вирішення правових питань у суспільстві [6]. Із таким твердженням складно не погодитися.

Використання стратегії та концептуального підґрунтя соціологічного підходу дасть змогу з'ясувати, як змінилося суспільне сприйняття ролі держави із розвитком демократичних та правозахисних концепцій. Враховуючи сучасні тенденції суспільних відносин, суспільні виклики та запити, можна передбачити подальші вектори змін матеріально-правового регулювання відносин цивільно-правової відповідальності держави за дії її органів.

Що стосується переваг використання системного підходу, то дослідники-правники слушно зауважують, що він є сукупністю загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем [7, с. 33], а тому системний аналіз є одним із найпродуктивніших дослідницьких методів. Зважаючи на це, вважаємо, що вивчення цивільно-правової відповідальності держави поза теоретичними рамками системного підходу буде доволі обмеженим і неповноцінним.

Цілком слушно зауважити, що здійснення дослідження у сфері права неможливе без використання спеціально-правових методів. Останні розвинені з урахуванням специфіки права, завдяки чому вони дають змогу здійснювати експертизу та аналіз правових проблем глибоко та детально.

Вочевидь, побудова цілісної системи знань про цивільно-правову відповідальність держави вимагає повного й усебічного дослідження проблематики, у тому числі звернення до правового досвіду інших країн. У зв'язку з цим використання саме *порівняльно-правового методу* є необхідним під час вивчення світового досвіду, пізнання особливостей розвитку предмета дослідження у контексті наявних концепцій праворозуміння.

Порівняльно-правовий метод розуміється як певна пізнавальна операція, що дає змогу на підставі фіксованої ознаки встановити подібність або відмінність об'єктів шляхом парного співставлення. [8, с. 18]. Основним логічним прийомом у межах цього методу є порівняння, що сприяє встановленню закономірностей завдяки порівнянню об'єктів у різний час, їх властивостей у минулому з тими ж властивостями в нинішньому стані для встановлення змін чи тенденцій розвитку.

Співставлення різних зарубіжних та вітчизняних підходів до визначення природи та особливостей цивільно-правової відповідальності держави дасть досліднику можливість виявити загальні тенденції розвитку цього інституту в світі, встановити переваги та недоліки вітчизняних підходів, вийти за рамки своєї національної правової системи. Використання інструментарію порівняльно-правового методу дасть змогу подивитись під особливими кутами зору на низку традиційних проблем юридичної науки з урахуванням тенденцій розвитку права в сучасному світі.

Як відомо, характерним для порівняльно-правового методу є подвійний спосіб його застосування. Йдеться про так звані «вертикальне та горизонтальне дослідження» [9, с. 158]. Так, перший спосіб сприятиме вивченню особливостей та результатів еволюції цивільно-правової відповідальності держави у часі, її правової природи і засад матеріально-правового регулювання в системі права України. Застосування другого способу дасть змогу дослідити та порівняти становлення цивільно-правової відповідальності

держави на певному етапі розвитку суспільних відносин у різних правових сім'ях та правових системах.

Не менш важливих наукових результатів можна досягнути, використовуючи *метод аналізу і узагальнення судової практики*, адже інтерпретація судовими установами певних концепцій і норм інституту цивільно-правової відповідальності держави дає змогу поглянути на проблематику як на «живий механізм», який під впливом суспільних обставин прогресує і змінюється у часі.

Варто зауважити, що цінність результатів узагальнення судової практики полягає не лише в тому, що завдяки ним судова система досягає однакового застосування законодавства в процесі вирішення правових конфліктів, а й в тому, що саме узагальнення судової практики дає розширене бачення проблемних аспектів застосування конкретних норм права [10, с. 17].

За допомогою вивчення судової практики дослідникам вдасться виявити прогалини та інші недоліки українського законодавства у сфері регулювання цивільно-правової відповідальності держави. Опрацювання прогресивного зарубіжного досвіду вирішення спорів та вивчення різних підходів до обсягу державного імунітету сприятимуть формуванню якісних рекомендаційних висновків щодо розвитку, ефективності та необхідності реформування українського законодавства.

Таким чином, для ефективного дослідження цивільно-правової відповідальності держави за дії державних органів важливо обрати відповідний методологічний інструментарій, який дозволить всебічно та якісно вивчити предмет дослідження. Значний рівень складності наукової проблематики зумовлює використання комбінації різних підходів та методів, наприклад, соціологічного та системного підходів, діалектичного та метафізичного методів тощо.

Варто зазначити, що комплексний підхід до вивчення предмета дослідження передбачає застосування методів, притаманних різним галузям науки. Саме тому автор рекомендує дослідникам зосередити свою увагу не лише на спеціально-правових методах, а й обрати до свого дослідницького арсеналу філософський та низку загальнонаукових методів. Останні дозволяють розглядати проблему в різних аспектах та забезпечують глибоке розуміння її суті. Водночас спеціально-правові методи дають змогу оцінити право-

ву сутність цивільно-правової відповідальності держави за дії її органів, а також розглянути практичні аспекти застосування механізмів такої відповідальності.

1. Кельман М.С. Сучасні методологічні уявлення про розмаїття правової проблематики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. Юридичні науки. 2015. Вип. № 827. С. 148-152. 2. Шевчук Р.М. Ще раз про діалектичний метод у правознавстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. Вип. № 11. С. 216-219. 3. Шевчук Р.М. Метафізичний органон правознавства. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. Вип. № 2 (12). С. 29-40. 4. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> 5. Колич О.І. Роль соціологічно-правової науки у вивченні права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. № 9. С. 40-42. 6. Оніщенко Н.М. Соціологія права як чинник удосконалення право-державотворення в Україні. *Віче*. 2013. Вип. № 5. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/3566/> 7. Конверський А.Є., Лубський В.І., Горбаченко Т.Г., Бугров В.А., Кондратьєва І.В., Руденко О.В., Юштин К.Е. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. / за ред. А. Є. Конверського. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с. 8. Оніщенко Н.М. Методологія теорії держави і права (деякі аспекти розгляду). *Держава і право*. Сер. Юридичні науки. 2016. Вип. № 71. С. 3-20. 9. Юркевич Х.І. Порівняльно-правовий метод у конституційно-правових дослідженнях. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. № 2. С. 156-160. 10. Гринюк Р.Ф., Савченко К.Ю. Доктринальні аспекти вдосконалення процесу вивчення та узагальнення судової практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2019. Вип. № 55. С. 15-18.

References

1. Kelman M.S. Suchasni metodolohichni uyavlennia pro rozmaittia pravovoyi problematyky. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika"*. Ser. Yurydychni nauky. 2015. Vyp. № 827. S. 148-152. 2. Shevchuk R.M. Shche raz pro dialektychnyi metod u pravoznavstvi. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2016. Vyp. № 11. S. 216-219. 3. Shevchuk R.M. Metafizychnyi orhanon pravoznavstva. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. 2016. Vyp. № 2 (12). S. 29-40. 4. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> 5. Kolych O.I. Rol sotsiologichno-pravovoi nauky u vyvchenni prava. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. Vyp. № 9. S. 40-42. 6. Onishchenko N.M. Sotsiologhiia prava yak chynnyk udoskonalennia pravo-derzhavotvorennia v Ukraini. *Viche*. 2013. Vyp. № 5. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/3566/> 7. Konverskyi A.Ie., Lubskyi V.I., Horbachenko T.H., Buhrov V.A., Kondratieva

I.V., Rudenko O.V., Yushyn K.E. Osnovy metodolohii ta orhanizatsii naukovykh doslidzhen: navch. posib. dlia studentiv, kursantiv, aspirantiv i adiunktiv / za red. A. Ye. Konverskoho. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2010. 352 s.

8. Onishchenko N.M. Metodolohiia teorii derzhavy i prava (deiaki aspekty rozhladu). *Derzhava i pravo*. Ser. Yurydychni nauky. 2016. Vyp. № 71. S. 3-20.

9. Yurkevych Kh.I. Porivnialno-pravovyi metod u konstytutsiino-pravovykh doslidzhenniakh. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. Vyp. № 2. S. 156-160.

10. Hryniuk R.F., Savchenko K.Iu. Doktrynalni aspekty vdoskonalennia protsesu vyvchennia ta uzahalnennia sudovoi praktyky. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Ser. Pravo. 2019. Vyp. № 55. S. 15-18.

Ilyashev Mykhailo. Methodological framework for researching the issue of the civil liability of the State for acts of State authorities

The matter of the civil liability remains a pertinent topic for discussion among both national and foreign researchers for many years. Development of the rule of law, profound sociological changes, and establishment of the democratic values invoke various progressive approaches to interpreting and understanding the civil liability concept, as well as foster a continual re-evaluation of its legal categories, mechanisms, and functions. Under such circumstances, a comprehensive understanding of the scientific matters related to the civil liability of the State for acts of state authorities may be attained with the help of a thoroughly chosen methodological toolkit, which will serve as a navigational system for a researcher, providing essential guidance on how to efficiently address specific and practical tasks and achieve effective results.

The significance of methodology is predetermined by its role of shaping the strategy of scientific research, guiding the research process in the optimal direction towards acquiring new knowledge. Other key functions of methodology also include regulating the application of methods and approaches during scientific inquiry, summarizing the results of scientific exploration, and establishing general principles and methods for conducting research.

Undoubtedly, the study of the institution of the civil liability of the State for acts of state authorities is complex and multifaceted, which requires a pluralistic approach to the methodology, and thus, would be incomplete without employing the dialectical and metaphysical methods in conjunction with general scientific and specialised legal methods.

Given that the dialectical method focuses on understanding processes in their development, it will promote uncovering of patterns and trends in the evolution of the institution of the State's civil liability. At the same time, properties of the metaphysical method allow for a critical approach to defining concepts such as "state authority" and "entity with governing powers", as well as understanding the legal nature of the obligations imposed on state bodies and the legal consequences of a failure to fulfil those obligations. An in-depth analysis of the legal role and status of state authorities, conducted in isolation

from the civil liability concept, would facilitate a comprehensive understanding of the origins and limitations of the latter.

The author of this article emphasises that general scientific methods foster examination of any scientific issue from various perspectives and ensure a deep understanding of its essence. Meanwhile, specialised legal methods enable the assessment of the legal status and mechanisms of the State's civil liability, as well as the exploration of practical aspects of the latter's application. For example, by utilizing the comparative legal method a researcher will gain a unique perspective on legal issues, considering both past and current trends in their development.

Studying judicial practice becomes invaluable for identification of gaps and other shortcomings in Ukrainian legislation concerning the regulation of the State's civil liability. Analysis of progressive approaches in international dispute resolution, in particular, to the scope of state immunity will contribute to the development of high-quality recommendations for enhancing and improving Ukrainian legislation.

Utilization of general scientific and specialised legal methods in conjunction will enhance development of a more effective scientific strategy for regulating and protecting citizens's civil rights, as well as the principles of state immunity. The author's well-chosen approaches to research will help to produce authentic and valuable scientific conclusions, which will serve as a foundation for advancing legal science and improving the quality of legal regulation framework on the matters concerning the State's civil liability.

Key words: civil liability of the State, scientific method, methodological pluralism, philosophical method, general scientific methods, legal methods.